

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.949: 347.4

С. О. КОРОЄД

ТЯГАР ДОВЕДЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОДІЛУ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОКАЗУВАННЮ В ДОГОВІРНИХ СПОРАХ

Розкривається роль процесу доказування в цивільному судочинстві. Висвітлюється правова природа інституту розподілу обов'язків по доказуванню в цивільному процесі. Наводиться співвідношення принципу змагальності із принципом вини в цивільному праві. Дається аналіз механізму переміщення обов'язку по доказуванню того чи іншого факту від однієї сторони до іншої. Визначається послідовність виконання кожною стороною в договірному спорі обов'язків по доказуванню. Обґрунтовано висновок, що оскільки в договірному зобов'язанні вчинення однією стороною певних дій є передумовою вчинення наступних дій іншою стороною, тому в такій саме послідовності й буде переміщатися обов'язок по доказуванню від однієї сторони в зобов'язанні, яка в силу умов договору зобов'язана була вчинити певну дію за договором, до іншої сторони, яка має за умовами договору вчинити наступну дію в зобов'язанні.

***Ключові слова:** цивільний процес, цивільне судочинство, доказування, тягар доведення, розподіл обов'язків по доказуванню, предмет доказування, договірні спори, умови договору.*

Короєд С. А. Бремя доказывания в гражданском процессе: особенности распределения обязанностей по доказыванию в договорных спорах

Раскрывается роль процесса доказывания в гражданском судопроизводстве. Освещается правовая природа института распределения обязанностей по доказыванию в гражданском процессе. Приводится соотношение

принципа состязательности с принципом вины в гражданском праве. Дается анализ механизма перемещения обязанности по доказыванию того или иного факта от одной стороны к другой. Определяется последовательность выполнения каждой стороной в договорном споре обязанностей по доказыванию. Обоснован вывод, что поскольку в договорном обязательстве совершение одной стороной определенных действий является предпосылкой совершения последующих действий другой стороной, поэтому в такой же последовательности и будет перемещаться обязанность по доказыванию от одной стороны в обязательстве, которая в силу условий договора обязана была совершить определенное действие по договору, к другой стороне, которая должна по условиям договора совершить последующее действие в обязательстве.

Ключевые слова: гражданский процесс, гражданское судопроизводство, доказывание, бремя доказывания, распределение обязанностей по доказыванию, предмет доказывания, договорные споры, условия договора.

Koroied Serhii. The burden of proof in civil proceedings: features of allocation of responsibilities for providing of evidence in contractual disputes

The role of the process of providing of evidence in civil proceedings is disclosed. The legal nature of the institute of allocation of responsibilities for providing of evidence in civil proceedings is highlighted. The relation of the adversarial principle with the principle of guilt in civil law is given. An analysis is made of the mechanism for relocation of a burden to prove one fact or another from one party to the other. It is determined the sequence of performance by each party in a contractual dispute of responsibilities for proof. The conclusion is substantiated that since in a contractual obligation, the performance by one party of certain actions is a prerequisite for the subsequent actions by the other party, therefore, in the same sequence, the obligation to provide evidence will be transferred from one party of the obligation, which by virtue of the terms of the contract was obliged to perform a certain action under the contract, to the other party, which according to the terms of the contract must perform the subsequent action in the obligation.

Keywords: civil procedure, civil proceedings, proof, burden of proof, allocation of responsibilities for providing of evidence, subject of proof, contractual disputes, contract terms.

Як відомо, для ухвалення законного і обґрунтованого рішення по суті спору суду необхідно встановити ряд обставин (підставу позову), тобто коло фактів передусім матеріально-правового характеру, передбачених гіпотезами норм матеріального права, з якими закон пов'язує настання певних правових наслідків у вигляді можливості застосування того чи іншого

способу захисту цивільних прав. Зазначені обставини встановлюються судом в процесі доказування за допомогою доказів, які в позовному провадженні заявляються та подаються учасниками справи. Це пов'язано з тим, і про це ще зауважував відомий дореволюційний процесуаліст Є. В. Васьковський, що «суд не вправі вірити сторонам на слово. Він не може задовольнити позовну вимогу на тій лише підставі, що вважає позивача чесною людиною, нездатною пред'явити неправову вимогу, і так само не може відмовити в позові, керуючись тим, що заперечення відповідача заслуговують, з огляду на його моральні якості, повної довіри. Суд приймає до уваги заяви і твердження сторін лише тією мірою, в якій встановлена їх достовірність»¹.

У зв'язку з цим, до процесу доказування закон висуває певні вимоги і підпорядковує його певним правилам, включаючи норму про розподіл між сторонами тягаря доведення (обов'язків по доказуванню). Адже, якщо в ході розгляду цивільної справи було отримано достатню кількість доказів для достовірного встановлення обставин, що мають значення для справи, пряме застосування правил про наслідки невиконання тягаря доведення не є необхідними. Однак, коли неможливо достовірно встановити обставини справи у зв'язку з відсутністю доказів або їх недостатністю, суд не має права ухвалити рішення з посиланням на недостатність доказів або невстановленість фактичних обставин справи. З метою усунення невизначеності і обмеження довільності оцінки наявності фактів, повинен використовуватися інститут розподілу доказового тягаря. Якщо доведення одного і того ж факту вважається обов'язком кожної зі сторін і переміщається в ході розгляду справи, виникають труднощі в ухваленні обґрунтованого і законного судового рішення в умовах, коли отримання достовірної інформації про факт неможливе².

Пленум Верховного Суду України в своїй постанові від 12.06.2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» наголошував про те, що суд має з'ясувати, які є докази на підтвердження фактів; визначити

коло доказів відповідно до характеру спірних правовідносин і роз'яснити, якій із сторін слід довести певні обставини.

Раніше ми вже досліджували питання про те, чи може процесуальний принцип змагальності розподіляти між сторонами в справі обов'язок доказування, та обґрунтували висновок, що обов'язок доведення в цивільному процесі стороною — учасником спірних цивільних правовідносин певних матеріально-правових фактів це не принцип змагальності, а принцип вини, який діє в цивільному праві та чітко розподіляє обов'язки по доказуванню конкретних фактів між сторонами цивільних правовідносин. Ми вважали, що таке розуміння принципу змагальності має виключити існуючі в судовій практиці випадки, коли відповідачі в силу принципу змагальності зобов'язані заперечувати і надавати відповідні докази на спростування нічим не підтверджених доводів позивача, коли обов'язок доведення існування певних обставин покладається саме на позивача, а не навпаки — зобов'язувати відповідача доводити відсутність певних обставин, існування яких не довів позивач³.

Новий Цивільний процесуальний кодекс України (в редакції Закону від 3 жовтня 2017 року) (далі — ЦПК України) посилив змагальні засади цивільного судочинства, надавши більшого значення діям сторін в процесі доказування та підвищивши таким чином значення інституту розподілу обов'язків по доказуванню (тягаря доведення). Проте не дав відповіді стосовно співвідношення принципу змагальності із принципом вини в цивільному праві та механізму переміщення обов'язку по доказуванню того чи іншого факту від однієї сторони до іншої, тобто якій із сторін слід довести певні обставини. Послідовність виконання кожною стороною (позивачем і відповідачем) обов'язків по доказуванню ЦПК України теж не визначено, а це спричиняє неабиякі труднощі під час розгляду передусім договірних спорів, в яких обидві сторони за умовами договору мають одночасно права і обов'язки по відношенню одна до одної, а відтак, в межах одного договірного зобов'язання мають доказувати факти виконання кількох обов'язків по відношенню одна до одної.

Тому визначення порядку переміщення обов'язку по доказуванню виконання стороною того чи іншого обов'язку (вчинення конкретної дії) в договірних відносинах й ставить за мету наша стаття.

В цивільному процесі тягар доведення визначають як комплексне процесуальне явище, що являє собою поєднання прав учасника процесу і необхідності висунути і довести підстави своїх вимог і заперечень, обумовлене його матеріально-правовою заінтересованістю в результаті справи, обов'язків по доведенню фактів, що мають процесуальне значення, а також комплекс процесуальних обов'язків суду по встановленню юридично значимих обставин⁴.

Загальновизнаним підходом серед вчених-процесуалістів є те, що обов'язки по доказуванню розподіляються між сторонами на підставі загального правила, встановленого в процесуальному законі, і спеціальних (окремих) правил, що містяться в нормах матеріального права⁵.

В юридичній літературі підтримується позиція, що обов'язок доказування не переміщається від позивача, який не довів свою вимогу, до протилежної сторони. Так, відповідач може заперечувати обґрунтовано або без наведення аргументів, але непереконливість і голослівність його заперечень не дає переваги позивачеві, оскільки обов'язок довести підставу позову згідно із законом є обов'язком саме позивача. Цей обов'язок ані угодою сторін, ані ухвалою суду, не передається іншому учаснику процесу. Так само відбувається й у випадку, коли певні обставини, в силу правил доказування, повинен довести відповідач, але не зміг їх довести; його процесуальний обов'язок не передається позивачу, а тягне ухвалення судом рішення проти відповідача⁶.

При цьому найбільш поширеним способом встановлення спеціальних (окремих) правил розподілу тягаря доведення визнаються доказові презумпції, найбільш поширеною серед яких є презумпція вини правопорушника. У цивільному праві вона поділяється на два підвиди. Перший вид – презумпція вини заподіювача шкоди. Іншим підвидом є презумпція вини

особи, яка не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином⁷.

В цивільному праві України презумпція вини заподіювача шкоди (в деліктних правовідносинах) знаходить свій вираз у ст. 1166 Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), згідно з якою особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Презумпція вини особи, яка не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином (в договірних правовідносинах), закріплена у ст. 614 ЦК України, за якою особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання.

При цьому законом встановлено, що кожна із сторін у зобов'язанні має право вимагати доказів того, що обов'язок виконується належним боржником або виконання приймається належним кредитором чи уповноваженою на це особою, і несе ризик наслідків непред'явлення такої вимоги (ч. 2 ст. 527 ЦК України). А відтак, інша сторона зобов'язана надати такі докази на підтвердження належного виконання свого обов'язку (вчинення певної дії відповідно до умов договору). Разом з тим, прийнявши виконання зобов'язання, кредитор повинен на вимогу боржника видати йому розписку про одержання виконання частково або в повному обсязі; якщо боржник видав кредиторіві борговий документ, кредитор, приймаючи виконання зобов'язання, повинен повернути його боржникові. У разі неможливості повернення боргового документа кредитор повинен вказати про це у розписці, яку він видає; наявність боргового документа у боржника підтверджує виконання ним свого обов'язку. У разі відмови кредитора повернути борговий документ або видати розписку боржник має право затримати виконання зобов'язання. У цьому разі настає протрочення кредитора (ст. 545 ЦК України).

Таким чином, згідно із наведеними положеннями матеріального права обов'язок доведення факту вчинення тієї чи іншої дії (включаючи доведення факту її належного виконання) покладається на суб'єкта, який зобов'язаний був за умовами договору чи в силу закону вчинити відповідну дію (виконати певний обов'язок), факт вчинення якої оспорується іншою стороною, яка доводить прострочення з боку винної особи.

Саме ці положення норм матеріального права є визначальними при визначенні послідовності переміщення обов'язку по доказуванню фактів виконання стороною того чи іншого зобов'язання (конкретної дії) в договірних відносинах.

Адже від цього залежить правильне встановлення факту порушення зобов'язання (згідно з ч. 1 ст. 610 ЦК України порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання), а також конкретної особи-сторони в зобов'язанні, яка допустила прострочення (згідно з ч. 1 ст. 612 ЦК України боржник вважається таким, що прострочив, якщо він не приступив до виконання зобов'язання або не виконав його у строк, встановлений договором або законом; відповідно до ч. 1 ст. 613 ЦК України кредитор вважається таким, що прострочив, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не вчинив дій, що встановлені договором, актами цивільного законодавства чи впливають із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту, до вчинення яких боржник не міг виконати свого обов'язку).

Як відомо, цивільно-правовий договір є підставою виникнення зобов'язання, яким є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ст.ст. 11, 509 ЦК України). І навіть встановлена законом обов'язкова письмова форма багатьох цивільно-правових договорів не робить їх недійсними при її недодержанні, а лише

забороняє обґрунтовувати рішення суду свідченнями свідків, дозволяючи водночас використання письмових доказів, засобів аудіо-, відеозапису та інших доказів (ст. 218 ЦК України).

Якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї; договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору (ч. 2 ст. 510, ч. 3 ст. 626 ЦК України).

При цьому, виконання зобов'язань, реалізація, зміна та припинення певних прав у договірному зобов'язанні можуть бути зумовлені вчиненням або утриманням від вчинення однією із сторін у зобов'язанні певних дій чи настанням інших обставин, передбачених договором, у тому числі обставин, які повністю залежать від волі однієї із сторін (ч. 2 ст. 526 ЦК України). Якщо кредитор не вчинив дії, до вчинення яких боржник не міг виконати свій обов'язок, виконання зобов'язання може бути відстрочене на час прострочення кредитора; прострочення боржника не настає, якщо зобов'язання не може бути виконане внаслідок прострочення кредитора (ч. 2 ст. 613, ч. 4 ст. 612 ЦК України). Зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом, зокрема його виконанням, проведеним належним чином (ст.ст. 598, 599 ЦК).

Отже, в цивільно-правових зобов'язаннях, які ґрунтуються на двосторонніх договорах, кожна із сторін є одночасно кредитором і боржником по відношенню до іншої сторони. Виконувати умови договору кожна сторона має у чіткій послідовності із договором чи положеннями закону, який регулює конкретний вид договору, після вчинення (утримання від вчинення) іншою стороною певних дій (настання певних обставин). Залежно від виду договору, зазвичай, вчинення однією стороною певних дій є передумовою вчинення наступних дій іншою стороною. А відтак, кожна сторона зобов'язана доводити факти виконання нею свого конкретного обов'язку (вчинення конкретної дії) в тій черговості, яка встановлена умовами договору.

Тому в такій самій послідовності й буде переміщатися обов'язок по доказуванню від однієї сторони в зобов'язанні, яка в силу умов договору зобов'язана була вчинити певну дію за договором, до іншої сторони, яка має за умовами договору вчинити наступну дію в зобов'язанні.

1. *Васьковський Е. В.* Учебник гражданского процесса / под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. М.: Зерцало, 2003. С. 238. 2. *Позняк М. М.* Некоторые вопросы распределения бремени доказывания по гражданским делам // Право: история, теория, практика: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2017 г.). СПб.: Свое издательство, 2017. С. 53-56. URL: <https://moluch.ru/conf/law/archive/227/12700/>. 3. *Короєд С. О.* Змагальність у цивільному судочинстві як форма реалізації принципів вини і добросовісності в цивільному праві // Судова апеляція. 2014. № 3 (36). С. 56-61. 4. *Баулін О. В.* Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.15. Москва, 2005. 394 с. URL: <http://www.dslib.net/civil-process/bremjadokazyvaniya-pri-razbiratelstve-grazhdanskih-del.html>. 5. *Треушников М. К.* Судебные доказательства. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Городец, 2005. С. 68. 6. *Мурадян Э. М.* Истина как проблема судебного права. Москва: Былина, 2002. С. 61-62. 7. *Уколова Т. Н., Шевченко А. А.* Правила распределения обязанностей по доказыванию в гражданском процессе // Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева. 2010. С. 69-80. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravila-raspredeleniya-obyazannostey-po-dokazyvaniyu-v-grazhdanskom-protssesse>.

***Koroied Serhii.* The burden of proof in civil proceedings: features of allocation of responsibilities for providing of evidence in contractual disputes**

As you know, for the adoption of a legitimate and justified judgment on the merits of a court dispute, it is necessary to establish a number of circumstances (the basis of the claim), that is, the range of facts, primarily of material nature, provided by the hypotheses of the substantive law, with which the law links the onset of certain legal consequences in the form of ability to apply one or another method of protection of civil rights. These circumstances must be established by the court in the process of proof by means of evidence, which in action proceedings are filed by the parties of the proceeding. In this regard, in the process of proof, the law imposes certain requirements and subordinate it to certain rules, including the rule of sharing the burden of proof between the parties (the burden of proof).

The new Civil Procedural Code of Ukraine has strengthened the adversarial principles of civil proceedings, placing greater emphasis on the actions of the

parties in the process of providing of evidence, and thus increasing the value of the institution of allocation of responsibilities for providing of evidence (burden of proof). However, he did not give an answer regarding the relationship between the adversarial principle with the principle of guilt in civil law and the mechanism for relocation of the obligation to prove one or other fact from one party to the other, in other words which of the parties must prove certain circumstances. The sequence of performance by each party of the obligations to prove also not enshrined by Code, which entails considerable difficulties in considering, above all, the contractual disputes in which both parties under the terms of the contract have both rights and obligations in relation to each other, and therefore, within the limits of one contractual obligation must prove the performance of several obligations in relation to each other.

In the civil process, the burden of proof is defined as a complex procedural phenomenon, which is a combination of the rights of the participant in the process and the need to place and prove the grounds of their claims and objections, due to its material interest in the result of the case, the obligations to prove the facts of procedural importance, as well as a complex of procedural duties of the court for the establishment of legally significant circumstances.

A commonly accepted approach among academic scientists in procedural sphere is that the burden of proof is shared between the parties based on the general rule established in the procedural law and special (separate) rules established in the rules of substantive law. Legal literature supports the position that the burden of proof does not relocate from the plaintiff who has not proved his claim on the opposite side.

In accordance with the provisions of the Civil Code of Ukraine, the obligation to prove the fact of committing one or another action (including proof of the fact that this action is properly executed) lies upon the subject, who was obliged under the terms of the contract or by virtue of the law to perform the corresponding action (to fulfill a certain obligation), the fact of committing of which is challenged by the other party, which proves delay by the guilty person. These provisions of the substantive law are decisive in determining the sequence of relocation of duty to prove the performance of a party's obligations (concrete action) in contractual relations.

It is concluded that in civil law obligations based on bilateral treaties, each party is simultaneously a creditor and a debtor in relation to the other party. Each party has to comply with the terms of the contract in strict accordance with the contract or provisions of the law governing a specific type of contract, after committing (refraining from committing) by the other party of certain actions (under certain circumstances). Depending on the type of contract, usually one party committing certain actions is a prerequisite for the next steps being taken by the other party. And so, each party is obliged to prove the facts of performance of its specific obligation (committing of a concrete action) in

order that is established by the terms of the contract. Therefore, in such a sequence, there will be relocated duty to prove from one party of obligation, which, by virtue of the terms of the contract, was obliged to perform a certain action under the terms of contract, to the other party, which, under the terms of the contract, has to perform the following action in the obligation.

Keywords: civil procedure, civil proceedings, proof, burden of proof, allocation of responsibilities for providing of evidence, subject of proof, contractual disputes, contract terms.

УДК 347.9

Н. С. ГОРБАНЬ

ПРО ПЕРЕВАГИ МЕДІАЦІЇ ТА МИРОВОЇ УГОДИ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено переваги застосування медіації та/або мирової угоди у виконавчому провадженні. Аналізуються положення законодавства, якими регулюється процедура укладення мирової угоди у виконавчому провадженні на предмет наявності проблем, які потребують законодавчого врегулювання. Встановлюються окремі випадки, коли під час здійснення виконавчого провадження доцільно застосувати процедуру медіації. Зроблено висновки щодо необхідності змінити політику держави щодо застосування обмеження окремих прав боржників.

Ключові слова: виконавче провадження, медіація, мирова угода, виконавець.

Горбань Н. С. О преимуществах медиации и мирового соглашения в исполнительном производстве

Исследуются преимущества при применении медиации и / или мирового соглашения в исполнительном производстве. Анализируются положения законодательства, регулирующие процедуру заключения мирового соглашения в исполнительном производстве на предмет наличия проблем, требующих законодательного урегулирования. Устанавливаются отдельные случаи, когда при осуществлении исполнительного производства целесообразно применить процедуру медиации. Сделаны выводы о необходимости изме-

---

© ГОРБАНЬ Наталія Сергіївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри нотаріального та виконавчого процесу й адвокатури Київського національного університету імені Тараса Шевченка